

ORIGEN DE LA LLENGUA CATALANA: DEL LLATÍ AL PRIMITIU ROMANÇ CATALÀ

Iolanda Berengué i Moisès Selfa

Les llengües romàniques, entre les que cal incloure el català, representen una etapa qualitativament nova del llatí. Les transformacions lingüístiques que portaren a l'aparició dels romanços no es van produir bruscament, sinó més aviat d'una forma gradual: es van propagar des de la parla individual cap a la col·lectiva fins a convertir-se en norma.

És per això, que per a conèixer la història de les llengües romàniques hem d'ocupar-nos de les etapes anteriors a l'escissió de la llatinitat. Tot plegat, doncs, ens porta a parlar en primer lloc del llatí.

1. ELS ORÍGENS DE LA LLENGUA LLATINA I L'ORIGEN DE ROMA

Les poblacions itàliques, a les que pertanyien els llatins, provenen de la gran família indoeuropea. Cap a finals del segon mil·lenni de la nostra era, els indoeuropeus baixaren a la Península Itàlica en dos onades: 1) la llatina, que es va establir des del Tíber fins als Apenins (Laci), i 2) l'oscúmbrica que es va bifurcar en el grup dels oscos, instal·lat al sud i sud-est de la Itàlia actual, i el dels umbres, que es va quedar al nord-est del Laci.

D'acord amb els testimonis llegendaris, la història de la ciutat de Roma comença a finals del segle VI a.C., quan Tarquini el Superb (509 a.C), l'últim rei de la dinastia etrusca, fou destronat i es va implantar la República, amb què el poder va quedar dividit entre els dos còsols del nou manament, el Senat i l'Assemblea del poble.

Durant els segles següents (V-VI a.C.), la consolidació i democratització internes de la República foren acompanyades de lluites per l'hegemonia sobre la federació llatina (composta per una sèrie de ciutats-estats distribuïdes pel territori del Laci). Roma tenia ficades les seves mires en el domini material i en el govern polític i econòmic de tota la península.

La fragmentació del Laci en ciutats-estats afavoriren el manteniment de grans diferenciacions dialectals en aquest període. Segons els testimonis escrits, les més importants parles del Laci eren: la de Roma i els seus voltants, el falisc (parlat a Faler al nord del país) i el prenestí (parlat a Praeneste).

2. EL DESENVOLUPAMENT DEL LLATÍ CLÀSSIC

La instauració de la República i l'ascensió de Roma fins l'estatus de capital política i militar del Laci i de la Península Itàlica (segles IV i III a.C) foren el marc propici perquè la parla de Roma i la dels seus voltants es convertís en llengua literària.

El llatí literari no va sorgir de la incultura, sinó d'una llengua en què des de segles enrere es cultivava l'estil polític-oratori del Senat, els documents oficials i els de dret; d'altra part, com és lògic, fins a cert punt aquesta llengua havia estat utilitzada per les creacions de la literatura oral (càntics religiosos de caràcter ritual, elogis que a manera d'epitafi es gravaven sobre les sepultures dels rics, farses populars anomenades atel·lanes, càntics de morts, etc).

Paral·lelament no hem d'oblidar el fet que la literatura llatina es va desenvolupar en començar l'expansió romana pel mediterrani (guerres púniques) i com a conseqüència de la intensificació de les seves relacions amb el món i la cultura hel·lenístics. Pont entre el centre d'Europa i l'àmbit mediterrani, Roma es va convertir en el punt d'inflexió on van anar a parar mercaders, mariners, artesans i usuaris grecs o hel·lenitzats.

Així doncs, en els segles III i II a.C. es compleix el procés de formació del llatí clàssic. La llengua escrita demostra un estat de transició en el qual els elements arcaics es barregen a cada pas amb els populars.

El primer segle a.C. està marcat per un esdeveniment d'una importància cabdal per a la història de Roma: la fi de la República i el començament de l'imperi (l'any 31 a.C.). Llavors s'inagura l'època dorada de la cultura llatina.

3. L'EXTENSIÓ DEL LLATÍ I LA ROMANITZACIÓ

Les conquestes romanes fetes en tres segles convertiren la llengua de Roma en llengua oficial d'un vast imperi. En el transcurs dels segles IV i III a.C. tota la Península Itàlica va ser dominada; Sicília, Macedònia i Epir van ser incorporades des dels anys 240 a.C. al 168 a.C., la dominació d'Ibèria va començar a principis del segle II a.C. (179). Una darrere de l'altra van caure sota el domini romà: Il·líria (167 a.C.), Àfrica del Nord (146 a.C.), la Gàl·lia meridional (120 a.C.), la Gàl·lia septentrional (50 a.C.), Nòrica (16 a.C.), Mèsia (15 a.C.), Panònia (9 d.C.) i la Dàcia (106 d.C.). Aquesta ràpida extensió del llatí no deu confondre's amb una íntegra romanització lingüística. Llengua oficial de l'estat, de l'administració i de l'exèrcit, el llatí va haver de sofrir un llarg procés d'identificació des dels centres urbans i militars cap als hàbits rurals.

Totes les classes de gent que anaren a les províncies conquerides tenien un denominador comú : parlaven el llatí, eren, doncs, representants de la cultura romana.

Alguns portaven al seu interior generacions senceres de “romanitat”; altres, la gran majoria, eren romans molt recents nadius de les províncies conquerides. El tret que tots tenien en comú era que parlaven la llengua llatina, i això és un factor determinant.

Els mitjans de transmissió de la llengua llatina per les províncies conquerides estaven condicionats per les necessitats econòmiques, ja que eren relacions d'aquest tipus eren les que en primer lloc s'establien entre conqueridors i conquerits. D'altra part, el fet de què els homes, sense tenir en compte el seu origen i únicament empesos per les necessitats diàries de la vida, entraren en contacte, afavorí el procés de llatinització de les províncies. A tot això s'afegia l'administració i l'exèrcit, que en realitat representava la forma legal de l'explotació, i minoritàriament l'escola, sobretot a la Península Ibérica i la Gàl·lia.

4. EL LLATÍ VULGAR

La difusió del llatí, tal i com ha estat descrita, va determinar la creació d'uns trets peculiars de la llengua parlada en totes les províncies de l'imperi.

Com hem dit, en la gran majoria dels casos el llatí es va imposar a les poblacions conquerides mitjançant l'administració, la religió i l'exèrcit. La llengua parlada, diària, familiar, oblidava amb freqüència les normes “correctes” i donava via lliure a les innovacions, a les formes més expressives. Tot això imprimia un aire específic, vulgar, al llatí parlat a les províncies.

Neix el que s'ha anomenat llatí vulgar. La diferència fonamental entre el llatí vulgar i el llatí clàssic no es basa en l'oposició parlat / escrit, és a dir, el llatí parlat pels soldats i la gent del poble i el llatí escrit pels grans escriptors de la llengua llatina, sinó que també és la realitat de les diferències entre els diferents nivells culturals dels parlants i de les diverses circumstàncies de la seva pròpia realització: el llatí vulgar abasta l'esfera familiar, la conversa corrent, era l'utilitzat per la gent de condició social mitjana; el llatí clàssic s'utilitzava al senat, a l'escola, a la política, etc. La diferència social d'ús era evident.

Característiques del llatí vulgar són el seu caràcter expressiu, la pronúncia descurada dels mots, la falta d'èmfasi, l'atenció debilitada, la predilecció pels diminutius, l'ús de veus més carregades d'afectivitat, etc.

5. EL LLATÍ VULGAR D'HISPÀNIA. LA FORMACIÓ DEL LLATÍ HISPÀNIC (s. V)

El llatí vulgar es va mantenir d'alguna manera uniforme a l'època imperial, però aquesta fonamental unitat no implicava falta de diferències regionals. Sens dubte les diferències existien, si bé eren frenades mentre es va mantenir la cohesió política de l'Imperi Romà. Desfet l'Imperi al segle V d.C., les províncies, algunes convertides en

estats bàrbars, van quedar aïllades les unes de les altres. A cada regió es va obrir un camí d'innovacions fonètiques i gramaticals, noves construccions de frases, preferències especials per paraules. I va arribar un moment en què la unitat lingüística va quedar desfeta i les diferències locals van constituir dialectes i idiomes diferents.

A Hispània podem parlar amb propietat d'un llatí hispànic. El llatí hispànic, a diferència per exemple de la veïna Gàl·lia, va tenir un caràcter que podem anomenar arcaïtzant. La romanització de la Península, per exemple, es va començar a finals del segle III a.C., just quan començava a elaborar-se literàriament el llatí. En conseqüència, el llatí de la Hispània va retenir arcaïsmes que a Roma, sense anar més lluny, van rebutjar. D'altra banda, el distanciament geogràfic de la Península respecte als centre de l'Imperi va ser una altra de les causes que afavorí el fet que el llatí hispànic no evolucionés tan ràpidament.

Durant el període romà el llatí hispànic devia d'ésser molt uniforme, però entre els segles VI i X va fraccionar-se en diferents dialectes romànics. La part que ens ocupa a nosaltres, és a dir, la regió de la Tarraconense oriental era ruta obligada de legionaris, colons i mercaders. Així cal suposar que acollia una població de tipus flotant que es devia expressar amb deixadesa i que aportà novetats al llenguatge i instaurà un tipus de parla més innovadora diferent a la del sud i l'oest de la Península.

6. LA TRANSICIÓ DEL LLATÍ AL ROMANÇ. L'ÈPOCA DELS VISIGOTS. (s. VI-VIII)

La importància de les invasions germàniques per a la història lingüística peninsular i, per tant, per a la història lingüística del català, no consisteix en els pocs elements gòtics que han subsistit als romanços hispànics. El fet trascendental fou que gràcies a les invasions va esdevenir una davallada de la cultura i es dificultaren extraordinàriament les comunicacions amb la resta del món romànic. El llatí vulgar de l'antiga Tarraconense va quedar abandonat a les seves tendències. Ara bé, de les set centúries que separen la fi del món antic i les primeres notícies dels primitius romanços peninsulars, el període visigòtic és el menys conegut pel que fa a l'evolució de la llengua. En tot cas podrà parlar-se d'un llatí bàrbar utilitzat a les lleis pels erudits d'una època que marca ja clarament el naixement d'un conjunt de llengües romàniques que evolucionaran i perduraran fins avui.

7. LA CIVILITZACIÓ ARÀBIGA (s. VIII)

Quan començava a consolidar-se el món germànic a Hispània, les tribus disperses d'Àrabia van conquerir, animades per l'esperit de Mahoma, Síria, Pèrsia i el Nord d'Àfrica i Sicília; set anys van ser suficients per conquerir la Hispània i, a continuació, va caure a les seves mans gairebé tota la Gàl·lia meridional. Tot això

suposarà que al nostre territori hispànic conviuran millor o pitjor dos civilitzacions radicalment oposades: la romano-germànica i la islàmica.

En aquesta època, pel que fa a la llengua, es parla el romanç al costat de l'àrab: es contenen relats èpics sobre la fi de la monarquia visigòtica, es contenen les primeres llegendes sobre personatges mossàrabs...Tot és el fruit d'una llarga i fructífera convivència en què alternaran guerres cruentes.

8. EL PRIMITIU ROMANÇ CATALÀ (s. XI–XII)

La primitiva Catalunya fou arrabassada als musulmans per Lluís el Piadós. Al principi és un grup de senyories incorporades a França; però aquesta dependència es converteix en pura fórmula a mesura que creix el poder del comtat de Barcelona, que arriba a constituir-se un estat a part. En temps de Ramon Berenguer III (1096-1131) Barcelona comença a intervenir políticament al Sud de França. Catalunya, sense perdre la seva cohesió amb els altres pobles cristians de la Península i sense deixar de col·laborar a l'empresa comuna de la Reconquesta, va estar lligada a França per vincles polítics i culturals, dels quals va anar desprenent-se a poc a poc.

Situada vora el mar, es preparava per a futures expansions mediterrànies. A la llengua catalana també es fa evident la influència de la llengua provençal.

El primitiu romanç català és conegut gràcies a documents notariais i eclesiàstics que, si bé pretenen utilitzar la llengua llatina, empren per descuit, ignorància o necessitat de fer-se entendre, formes, veus i construccions en llengua vulgar. A vegades el revestiment llatí és molt lleuger i els textos resulten doblement valiosos.

El romanç català primitiu apareix utilitzat amb plena consciència a les Homilies d'Organyà (finals del segle XII), primer text en romanç català dels coneguts fins ara. Són reflexions morals segurament destinades a adoctrinar el poble que, a poc a poc, deixava d'entendre el llatí i utilitzava amb certa naturalitat una modalitat lingüística diferent a la llatina, pròpia i funcional, que no ha parat d'evolucionar.